ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 115, Nisan 2021, s. 244-258

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.49663>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
25.02.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.04.2021

Dr. Shaker JABARI

Sakarya Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri
std_shaker@hotmail.com

HASÎRÎ'NİN EL-HAVÎ Fİ'L-FETAVA İSİMLİ ESERİNİN SİSTEMİĞİNİN TAHLİLİ¹

Öz

İnsanların dünya ve ahirette arzulanan bir yaşama kavuşmaları için kanun koyan Allah, insanlara ilahi kanunları araştırma ve keşfetme yetkisi de vermiştir. İslam tarihi boyunca alimler, dinin anlaşılmasının mihenk taşı olan fıkıh alanında eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerden biri de Hasîrî'nin el-Hâvî fî'l-fetâvâ'sıdır. Bu çalışmada Hanefî mezhebinin muteber fıkıh kitabı olan el-Hâvî'nin muhtevasının yansıtılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel sorusu el-Havî'nin içeriğinin nelerden oluştuğu şeklinde belirlenmiştir. Bu bağlamda “el-ibadat ve'l-kurubât”, “el-muâmelât ve'l-mübâhât”, “el-mahzûrat ve'l-mekrûhat” ve “el-cinâyât” kısımlarından ve her birinin alt başlıklarından teşekkül eden eserin muhtevası, sebepleriyle ve diğer bazı Hanefî eserlerle kıyaslanarak ele alınmıştır. Ayrıntılı ve sistematik bir yapıya sahip olan eserin günümüz dünyasında kullanılan sistemle büyük ölçüde uyduğu ve zaman zaman klasik furû-i fıkıh kitaplarından farklı konu sıralaması yaptığı ve onlarda olmayan konuları ilave ettiği görülmektedir. Bu da fıkıh alanından kaleme alınan eserlerin sistematik tutarlılığa verdikleri önemi göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, el-Hâvî fî'l-Fetâvâ, Hasîrî

¹ Bu makale yazarın (Shaker Jabari) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nde hazırladığı doktora tezden üretilmiştir.

ANALYSIS OF THE SYSTEM OF AL-HOSAYRÎ IN HIS BOOK AL-HAWI FIL FATAWI.

Abstarct

He who sets laws for the sake of human affairs in this world and the hereafter is. Allah gave man the authority to search and discover legal rulings. Throughout Islamic history, scholars have been authoring the science of jurisprudence, which is the cornerstone of understanding the rulings of religion. Among these works is Alhawi, the script written by Abu Bakr Al-Husayri. This study aims to address the content of Alhawi Fatwas, a significant script for the Hanafi jurisprudence school of thought. The research answers a principal question: What is the content and structure of Alhawi script? Search within this framework found that the book consisted of these main sections: Worship and Reverence, Financial dealings and Permissibles, Prohibitions and Aversions, and Perpetration. Each section had sub-sections. These sections and their content were studied and compared with the other scripts in the Hanafi jurisprudence school of thought to explore the reasons behind structuring the content this way. The script contained an indexing system with standards similar to the indexing system used today. It can be noticed that there was some differences in the order of subjects between Alhawi and other jurisprudence scripts. Some topics included in Alhawi script were not usually included in other jurisprudence scripts. This gives an insight into the importance of the subject of this paper which looks at the mechanism for structuring the topics of jurisprudence (Fiqh).

Keywords: Fiqh, Hawi Al-Fatwa Al-Hosayri.

Giriş :

1. Hâsîrî'nin Hayatı

Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Enûş b. İbrâhîm b. Muhammed el-Hasîrî el-Buhârî el-Hanefî'dir.

Fazıl Ahmet Paşa nüshasının ilk sayfasında el-Hâvî fi'l-fetâvâ adlı eserin müellifi hakkında şu bilgilere yer verilir:

“Hafız Ebu Sa'd Abdülkerim es-Sem'anî'nin (v. 562/1166) *ez-Zeyl 'alâ Târîhi'l-Hatîb* (Zeyl-ü Târih-i Bağdad) adlı eserin nüshasında elime şöyle bir yazı geçmiştir:

Buharalı Muhammed b. İbrahim b. Enûş b. İbrahim b. Muhammed el-Hasîrî Ebu Bekir b. Ebi İshak, salih bir fakihdir. İmam Muhammed b. Sehl es-Serahsî'den fıkıh tahsil etmiştir. Kendisi ondan pek çok şey duymuştur ve bize naklettiği birçok kişi istifade etmiştir. 478 yılında hacca gitmiştir. Kitaplarını Hicaz'da, Irak'ta ve Horasan'da yazmıştır. Daha sonra memleketine gitmiştir. Öğrencileri kendisinden aldığı bilgileri derleyip, aktarmışlardır. Buhara'da Ebu Hafs Ömer b. Mansur el-Buhârî'den ders aldığı bilinir.

Sem'anî (v. 562/1166) hocalarının isimlerini sayarak şöyle der: “Yeğeni Ebu Ömer ve Osman b. Ali el-Bikendî bize rivayette bulundular ve kendilerinden başka kimse bana ondan bir şey nakletmemiştir.”

İmam Zehebî *Târîhü'l-İslâm* kitabında² Hasîrî'nin hocalarına dair şu bilgileri verir:

1) Hafız Ömer b. Mansur el-Buharî. Hasîrî kendisinden ilim tahsil etmiş ve nakillerde bulunmuştur. O da hicrî 460/1068 yılında vefat etmiş olan Mâveraünnehir muhaddisi olarak da bilinen Ömer b. Mansur b. Ahmed b. Muhammed b. Mansur Hafız Ebu Hafs el-Buharî el-Bezzaz'dan ilim tahsil etmiştir.³

2) Hasîrî'nin bir diğer hocası ise hicrî 481/1089'de vefat etmiş olan ve kendi çağında Mâveraünnehir bölgesi Hanefîlerin şeyhi olarak anılan Abdülkerim b. Ebi Hanife b. el-Abbas Ebu'l-Muzaffer el-Andaki el-Buhari'dir.⁴

3) Hasîrî'nin bir diğer hocası ise fakih ve zahit gibi ünvanlarla anılan ve yüz otuz yıldan fazla süreyle yaşadığı belirtilen, Ebû Muhammed ez-Zebîrî'dir (v. 495/1102). Zehebî bu zatın hayat süresiyle ilgili olarak: "Dünyada bunun bir benzeri yoktur. 495/1102'te vefat etmiştir."⁵ demiştir.

4) el-Emir b. Makula. Bu zat da Ali b. Hibetü'llah b. Ali b. Cafer b. Ali b. Muhammed, İbnü'l-Emir'den ilim tahsil etmiştir. Bu zat, Sa'dü'l-Melik ibn Makula olarak bilinir. 487/1095'de vefat etmiştir.⁶

Tabakat eserlerinde Hasîrî'nin talebeleri hakkında yalnızca iki isim sayılmaktadır. Bunlar da yeğeni Ebu Amr ve Osman b. Ali el-Bikendî (v. 552/1157)'dir.⁷

Bibliyografya eserlerinde Hasîrî'nin vefatı hakkında iki farklı tarih zikredilir. Bu rivayetlerden ilkinde göre İmam Hasîrî ilmi yolculuğundan sonra memleketi Buhara'ya dönmüş ve orada hicri 500 yılında vefat etmiştir.⁸ Ancak Kâtip Çelebi (v.1068/1657), Hasîrî'nin 505'te vefat ettiğini ifade eder.⁹ Kehhâle ise her iki tarihe yer vermiş, Hasîrî'yi tanıtırken 500 yılında vefat ettiğini daha sonra metin içerisinde Kâtip Çelebi'den nakille 505 yılında vefat ettiğini ifade etmiştir.¹⁰

Kaynaklar, Hasîrî'nin doğum tarihi ve doğum yerini net bir biçimde belirtmemektedir.

2.1. el-Hâvî fî'l-fetâvâ'nın Muhtevası

Eserin bütün yazma nüshalarında son derece sağlam ve sistematik bir yapısının bulunduğu görülmektedir. Hemen her konunun başında detaylı bir konu listesine yer verilmiştir. Bu, eski fıkıh kitaplarında az rastlanan bir durumdur. Dahası eserdeki sistematik yapının günümüz dünyasında kullanılan sistemle büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce hicrî 5. Yüzyılın sonlarında bir eserin bu şekilde ayrıntılı ve sistematik olması dikkat çekici bir durumdur. Bu durum esere ayrı bir değer kattığı gibi, o zamandan beri âlimlerimizin sistematik tutarlılığa verdikleri önemi de göstermektedir. İmam Attâbî'nin fetava eserine baktığımızda da bu eser gibi güzel ve sağlam bir fihriste sahip olduğunu görürüz. Nitekim Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanai'* adlı fûru fıkıh eserindeki sistematik yapı ve fihrist de bu

² ez-Zehbî, Şemseddin, (ty), *Tarihu'l-İslam ve vefiyat el-meşahir ve'l-âlâm*, baskı:1, tahkik: Beşşar Maruf, Daru'l-Garbi'l-İslami, X, 828.

³ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, X, 156.

⁴ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, X, 495.

⁵ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, X, 769.

⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, X, 581.

⁷ el-Kureşî, Muhyiddîn, (Ty) *el-Cevahirü'l-mudîyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, Mir Muhammed Kitabevi, Karaçi: II, 3.

⁸ Kureşî, *el-Cevahirü'l-Mudîyye*, III, 8.

⁹ Katip Çelebi, (1941), *Mustafa, Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kitâb ve'l-Fünûn*, el-Mesnâ Kütüphanesi, Bağdat, I, 624.

¹⁰ Kahhale, Ömer; (ty), *Mu'cemü'l-Müellifin*, el-Musana kütüphanesi, Beyrut, VIII, 193.

düşüncemizi desteklemektedir. Bu sistematik yaklaşımın, Maveraünnehir ekolüne has olduğu yönünde bir kanaate sahip olmakla birlikte bunun bilimsel bir biçimde ortaya konması başka bazı çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir.

Eser dört kısımdan oluşmaktadır.¹¹ Bu dört kısım “el-ibadat ve'l-kurubât”, “el-muâmelât ve'l-mübâhât”, “el-mahzûrat ve'l-mekrûhat” ve “el-cinâyât” başlıklarını taşımaktadır. Bu dört kısmın ardından eser “hâtîme” adı verilen sonuç kısmıyla bitirilmektedir.

2.2. Birinci Kısım: el-İbâdât ve'l-kurubât

Eserin ilk kısmını teşkil eden bu bölümde toplam 13 kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar sırasıyla şunlardır: 1) Salât, 2) Savm, 3) Zekât, 4) Evkâf, 5) 'Itâk (köle azadı), 6) Vesâyâ, 7) Nikâh, 8) Siyer, 9) Udhiyye, 10) Vedîa, 11) Âriyet, 12) Hibe, 13) Lükata.

Hasîrî'nin ibadetler bölümünde böyle bir sıralamayı takip etmesinin ve diğer fıkıh eserlerinde görmeye alışık olmadığımız başka konuları ilave etmesinin gerekçeleri üzerinde bir nebze durmak gerekir.

İbn Âbidîn Hanefî fıkıh kitaplarında konuların sıralanış gerekçesinden söz ederken dine ilişkin konuların akaid, adap, ibadetler, muamelat ve ukubat kısımlarından oluştuğunu, akaid ve adap konularının fıkıhta ele alınmadığını belirttikten sonra ibadet konularının namaz, zekât, oruç, hac ve cihad olmak üzere beş tane olduğunu belirtir. Muamelat konularının da bedelli malî akitler, nikah, davalar, emanetler ve miras olmak üzere beş tane olduğunu, ukubat konularının ise kısas, hırsızlık cezası, zina, kazif ve irtidad olmak üzere beş tane olduğunu belirtir.¹²

Fıkıh kitaplarında ibadet konularının muamelat ve cezalardan niçin önce zikredildiği meselesi de ele alınması gereken bir konudur. Aynî bunun sebebini ibadet konularının daha önemli olmasına bağlar. Zira ibadet kulluğun manasını gerçekleştirir ki cin ve insanlar ancak ibadet etsinler diye yaratılmışlardır..¹³

Hanefî âlimlerinin tasnif sisteminde genellikle nikah ve ilgili konular muamelat bölümünde ele alınır. Ancak ilginç bir şekilde Hasîrî'nin eserinde nikah konusu ibadat bölümünde işlenmiştir. Çünkü Şeyhîzâde'nin dediği gibi nikah ibadetlere nispeten basitin mürekkebe nispeti gibidir, zira nikah bir yönüyle ibadet diğer bir yönüyle muamelattır. Evlenmek, evliliği terk ederek tamamen ibadete yönelmekten daha faziletli görülmüştür. Ayrıca evlenmek insanın nefsinin zinadan korur. Evlenen kimse, Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olur. Bu sayede insanlar arasında evlilik öncesinde olmayan yeni ilişkiler kurulmuş olur. Yine evlenmek evlat yetiştirmekten âciz olan Müslümanın, yapamayacağı görevlerini yapmasına vesile olur. Evlilik sebebiyle oluşan akrabalık bağları, akrabalara nafaka vermeye imkân tanır. Ayrıca bir erkek evlenerek kendisini zinaya düşmekten koruduğu gibi eşini de iffetli kılarak ondan fitneleri savuşturur. Bu yönüyle evlilik insanın ruhunu temizleyen ve göğsünü genişleten bir ibadet olmaktadır.¹⁴

Bazı Hanefî âlimler nikah konusunu muamelat bölümünde işlemişlerdir. Çünkü nikahın diğer

¹¹ Carullah Ali nüshası diğer nüshalardan farklı olarak 3 bölümden oluşmaktadır. Diğer nüshalar ise eseri 4 bölümde işlemişlerdir. Zira diğer nüshalar mekrûhat ve mahzurât konusunu ayrı ayrı bölümlerde işlerken Carullah Ali nüshasında ikisi aynı bölümde toplanmıştır.

¹² İbn Âbidîn, Muhammed Emin, (1992), Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr, baskı:2, Darü'l-Fikr, Beyrut, I, 79..

¹³ el-Aynî,(2000) Ebû Muhammed, el-Binâye şerhi'l-Hidâye, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, I, 139.

¹⁴ Şeyhîzâde, Abdurrahman, (Ty), Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur, Darü lhyai't-Turasi'l-Arabî. Lübnan, I, 315 .

bir yönü de mehir, icab-kabul, şahitlik ve mahkeme hükmünün altına girmektedir.¹⁵ el-Hidâye yazarı Merğînânî tıpkı Hasîrî gibi nikahın hem muamelat hem ibadat bahislerine mevzu olduğunu düşünerek ona göre bir taksimata gitmiştir.

Hanefî eserlerindeki konu tertibinde evlilik konusunun, yine ibadet kapsamında görülen cihad konusundan niçin önce ele alındığına dair bazı görüşler de serdedilmiştir. Buna göre her ne kadar nikah ve cihad yeni Müslüman nüfusun meydana gelme sebebi olsa da, nikah Müslümanların çoğalmasına vesile olması ve cihada göre daha sık karşılaştıkları bir konu olması, cihad ise daha çok öldürmeye ve zimmet ehlinin çoğalmasına yol açtığından nikâhtan sonra ele alınmıştır. Ayrıca cihada “Müslümanların meydana gelme/çoğalma sebebi” adı verilmesi bir tür mecaza dayalıdır. Böyle bir mecaz anlayışının temelinde “sıfatın yenilenmesi zatın yenilenmesine eşittir” anlayışı söz konusudur.¹⁶ Zira cihad İslam’ın yayılmasına vesile olur ve bu sayede pek çok kimse İslam ile tanışarak Müslüman olur. Daha önce Müslüman sıfatını taşımayan nice kimse İslam dairesine girerek Müslümanlığı kabul eder.

Hasîrî, diğer müelliflerden ayrılarak kurban konusu dışında vakıf ve köle azadını da ibadetler kısmında ele almıştır. Her üç konunun da ibadetle ilişkilendirilebilecek bir yönü bulunmaktadır.¹⁷ Geç dönem Hanefî âlimleri genellikle köle azadı konusunu boşanma konusundan sonra işlerler. Çünkü her iki konu “hakkı düşürme (ıskat)” noktasında ortaklardır. Boşanma konusunu önce işlemeleri de nikahla olan ilişkisinden dolayıdır.¹⁸ Yine geç dönem Hanefîleri vakıf konusunu şirket konusundan sonra işlerler. Çünkü her ikisi malın aslının dışında olan ziyade ile faydalanma noktasında ortaklardır. Ancak şirkette mal insanın mülkünde kalırken vakıfta çoğunluğa göre vakıf insanın mülkünden çıkar.¹⁹ Kurban konusu ise ibadetler bölümünde yer almaktadır; çünkü kurban hac ile eşleştirilir. Zira kurbanın vaktinin şartı haccın yapıldığı günlerde kesilmesidir.²⁰

Hasîrî’nin tasnifinde dikkat çeken hususlardan birisi “emanet mal bırakma” anlamına gelen vedia’nın ibadetler bölümünde ele alınmasıdır. Normalde vedia konusu Hanefî fıkıh kitaplarında ikrar, sulh ve mudarebe konularından sonra yer alır. Bâbertî bu sıralamanın mantığını şu şekilde ortaya koyar: Müddei bir davada bulunursa davalı kişi ancak ikrar veya inkar edebilir. İnkâr ise husumete, husumet de sulhe yol açar. İkrar veya sulh ile malını geri aldıktan sonra mal sahibi ya kazanç sağlar veya sağlamaz. Sağlarsa ya kendisiyle veya başka bir şeyle sağlamış olur. Eğer başkasıyla sağladiysa mudarebe olmaktadır.²¹

Hasîrî, vedia konusunu niçin ibadetler bölümünde ele aldığına dair herhangi bir bilgiye yer vermez. Bunun muhtemel sebebi herhangi bir karşılık almaksızın başkalarının mallarını emanet alarak korumanın Allah’a yaklaştıran fiiller kapsamında ve bir yönüyle ibadet olarak görülmüş olmasıdır. Aynı husus ödünç verme anlamına gelen “âriyet” konusu için de geçerlidir. Normalde Hanefî fûru fıkıh kitaplarında âriyet ve hibe konularının vediadan sonra işlenmesi aralarında küçükten büyüğe olan bir sıralamanın takibi içindir. Zira vedia bir emanet olup herhangi bir temlik söz konusu değildir. Ariyette ise karşılıksız menfaat temlikli vardır. Hibede

¹⁵ Şeyhîzâde, Mecmaü'l-enhur, I, 315.

¹⁶ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, III, 3.

¹⁷ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, III, 3.

¹⁸ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, III, 639.

¹⁹ ez-Zeylaî, Osman, (h.1313), Tebyînu'l-hakaik Şerh-i Kenzü'd-Dekaik, Matbaatü'l-Bulak el-Emîriyye Kâhire, II, /324.

²⁰ Mevsîlî, Abdullah, (1937), el-İhtiyâr li-Ta'lîl-i Muhtâr, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, V, 16.

²¹ el-Bâbertî, Muhammed, (Ty), el-İnâye fi şerhi'l-hidâye, Darü'l-Fikr, Beyrut, VIII, 317-320.

ise karşılıksız ayn/mal temlikî söz konusudur.²²

Buluntu mal (lukata) konusunu Hanefî fıkıh âlimleri genelde sokağa bırakılan çocuk (lakîl) konusundan sonra ele alırlar. Çünkü her ikisi buluntu olması yönünde ortaklırlar. Ancak lakit, sokakta bulunan insanken, lukata sokakta bulunan eşyadır.²³

Hasîrî'nin âriyet, hibe ve lukata konusunu ibadetler bölümünde işleminin muhtemel sebebi bunların tümünde başkalarına iyilik yapma özelliğinin bulunmasıdır. Âriyette bir malın menfaati başkasına bedelsiz temlik edilirken hibede malın kendisi temlik edilmekte, lukatada ise bir mal, asıl sahibini bulmak amacıyla bulunduğu yerden alınmaktadır. Din, yardımlaşmayı teşvik etmiş, kişinin kendisi ve başkalarının malına zarar verici fiillerden uzak durmasını istemiştir. İşte bu tasarrufların tümünde bir tür “yardımlaşma” niteliği bulunduğundan bu tasarruflar Hasîrî tarafından ibadetler kapsamında değerlendirilmiş olmalıdır. Lukatanın bu kapsamda yer alması “Allah hakkı” kapsamında görülmesinden de kaynaklanabilir. Zira bulunan malı almak kimi durumlarda mendup bazen de vacip olabilmektedir.²⁴

Şeyhîzade, Hanefî fıkıh kitaplarında lukata konusunun cihad konusundan sonra işlenmesinin sebebini şu şekilde açıklar: “Cihadda ölüm söz konusu olabilir. Buluntu malı ve sokağa terk edilmiş çocuğu almakta ise helak olabilecek vaziyette bulunan bir mal ve can söz konusudur. Buluntu çocuğun, buluntu maldan önce zikredilmesi ise insanın maldan daha kıymetli olduğundan dolayıdır. Cihadın her ikisinden önce olmasının sebebi ise cihatta ilâ-yi kelimetullah'ın olmasıdır.”²⁵

Hasîrî'nin cihad, kurban, vedia, ariye, hibe, ve lukata'yı bu şekilde ibadetler bölümünde işleminin sebeplerinden birisi de bunların her birinde nefsi ve malı helaktan koruma yönü olmasıdır. Ayrıca her birisi Allah'ın insanlar üzerindeki haklarından. İnsanların dünyaya geliş amaçlarının Allah'ın razı olacağı bir kul olabilmek olduğunu göz önüne alındığında aslında Kur'an'ın tüm emir ve yasaklarına riayet etmenin bir yönüyle ibadet kapsamına dahil olacağı söylenebilir. Zira belirli zaman ve saati bulunan ibadet-i mersume (namaz, oruç, hac) dışında bizim aslında genel anlamda yükümlü olduğumuz ibadetler mevcuttur. Hasîrî de muhtemelen bu yönü esas kabul ederek yukarıda zikrettiğimiz muamelat alanlarını da ibadât bölümüne dahil ederek alışılmışın dışında bir tasnife gitmiştir. Vasiyet konusunu ibadetlerde zikretmesinin sebebi ise bazı alimlerin vasiyeti farz bazılarının ise vacip veya mendup görmelerinden kaynaklanıyor olmalıdır.²⁶ Hasîrî'nin ibadetler bölümünde gördüğümüz bu tasnif sistemi, ibadetin, ibadat-ı mersumeden ibaret olmadığı, zannedilenden çok daha geniş olduğu ve bu başlık altında zikredilenlerin bir ibadet bilinciyle yapılması gerektiği mesajını içermesi itibarıyla son derece önemlidir.

2.3. İkinci Kısım: el-Muâmelât ve'l-mübâhât

a. Kitapların sıralanışı ve birbiriyle münasebeti

Eserin ikinci kısmını teşkil eden bölüm sırasıyla şu 9 kitaptan oluşmaktadır: 1) Buyu', 2) Şuf'a, 3) İcârât, 4) Şirket, 5) Müzaraa, 6) Mudarebe, 7) Şirb, 8) Rehin, 9) Eşribe

Hanefî mezhebi fûru fıkıh literatüründe ibadetlerden sonra muamelat konularının ilki olarak

²² Bâbertî, el-İnaye, VIII, 484.

²³ Zeylaî, Tebyînü'l-hakaik, I, 301.

²⁴ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, IV, 500.

²⁵ Çelebi, (h.1313) Ahmet, Haşiyetü Çelebi ala Tebiyini'l-Hakaik, Matbaatü'l-Bulak el-Emîriyye, Kâhire, III, 397.

²⁶ Serahsî, el-Mebcut, XXVII, 142.

hangi konuya yer verileceği hususunda farklı eserlerde farklı uygulamalar söz konusudur. İmam Hasîrî muamelat bölümünü alışveriş konusuyla başlamıştır.

İbnü'l-Hümmam alışveriş konusunun ibadet bölümünden sonra işlenen ilk muamelat konusu olmasının sebebini şöyle açıklar “ Hükümlerin bazısında sırf Allah'ın hakkı söz konusuyken bazı hükümlerde sırf kul hakkı diğer bazısında ise hem Allah hem kul hakkı söz konusudur. Hem Allah'ın hem kulun hakkının olduğu hükümlerde Allah'ın hakkı daha baskın olan hükümler olduğu gibi kulun hakkı daha baskın olan hükümler de mevcuttur. Allah'ın hakkı ibadet, ceza ve keffâret bölümlerinde söz konusudur. Musannif (Merginânî) sırf Allah'ın hakkı olan konulardan başlayarak sonuna kadar gelmiştir. Daha sonra sırf kulların hakkı söz konusu olan muamelat bölümüyle devam etmiştir. Kulların hakkı konusunda ise en önde geleni alışveriştir”.²⁷

Görüldüğü kadarıyla Hasîrî de aynı mantıktan hareket etmiştir. Zira Allah'ın hakkı söz konusu olan ibadetler bölümünü bitirdikten sonra kulların hakkının söz konusu olduğu muamelat bölümüne alıveriş konusuyla başlamıştır.

Hasîrî alışveriş konusunun hemen ardından şuf'a konusuna yer vermiştir. Bunun muhtemel sebebi şufa hakkının alıverişten doğan bir hak olmasıdır. Hanefî fıkıh kitaplarının genelinde şufa hakkı konusu gasp konusundan sonra yer alır. Çünkü şufa, başkasının malını onun rızası olmadan mülk edinmektir. Gasp da öyledir. Bazı Hanefî müellifler şuf'a hakkını gasptan önce işlemişlerdir. Çünkü gasp sık sık karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca menkul ve gayrimenkul mallarda gasp söz konusuyken şuf'a ancak gayrimenkulde söz konusudur.²⁸ Babertî şuf'a hakkının gasptan önce işlenmesi gerektiğini savunur; çünkü şuf'a hakkı helal bir hak iken gasp haram bir davranıştır.²⁹

Hasîrî daha sonra icar/kira konusuna yer vermiştir. Zira satım akdinde malın aynının, kira akdinde ise menfaatin bedelli temlikî söz konusudur.³⁰

Hanefî fıkıh kitaplarında icar/ kira konusu ariyet ve hibeden sonra işlenir. Bu akitler arasında bağlayıcılık açısından zayıftan güçlüye doğru bir sıralama vardır. Zira ariyette, emanet ve karşılıksız menfaat temlikî söz konusudur. Hibede, aynın karşılıksız temlikî vardır. Kirada ise ivazlı/ karşılıklı menfaat temlikî söz konusudur. Bağlayıcılığı olan, olmayandan daha üstün ve güçlü olduğundan öyle bir sıralama söz konusu olmuştur.³¹

Hasîrî daha sonra şirket konusunu ele almıştır. Hanefî fıkıh kitaplarının genelinde şirket bahsi mefkud (kendisinden haber alınmayan kişi) konusundan sonra yer alır. Çünkü mefkud kişinin mirasçısından alacağı mirasın diğer kardeşlerinin mallarıyla karışması ihtimali söz konusudur. Nitekim şirket de iki malın karışması gibidir.³² Hasîrî'nin şirket bahsini icar/kiradan sonra işlemesinin sebebine ilişkin şöyle bir ihtimalden de söz etmek mümkündür. Kira akdinde kiraya konu olan mal kiracının elinde emanet hükmündedir. Şirket akdinde de şirket malı, ortaklardan her birinin elinde emanet hükmündedir. Böylelikle Hasîrî, malın emanet hükmünde elde bulundurulduğu iki akdi ardarda ele almıştır.

Hasîrî daha sonra müzaraa konusunu zikretmiştir. Müzaraa bir taraftan tarla, diğer taraftan da

²⁷ İbnü'l-Hümmam, Fethü'l-Kadir, VI, 246.

²⁸ İbn Âbidîn, Redd'ül-muhtâr, VI, 216.

²⁹ Bâbertî, el-İnaye, IX, 368.

³⁰ Bâbertî, el-İnaye, VIII, 484.

³¹ Çelebi, Haşiyetü Çelebi, V, 76.

³² Bâbertî, el-İnaye, VI, 152.

emek ortaya konulması ve elde edilecek ziraî ürünün paylaşılması amacıyla yapılan bir akit olduğundan ve ziraî üründe ortaklık söz konusu olduğundan şirket akdinden sonra ele alınmış olmalıdır.³³ Geç dönem Hanefîlerinin eserlerinde müzaraa konusu kismet (ortak mülkün paylaşılması) konusundan sonra işlenir. Çünkü ziraat ortaklığı sonucu tarladan çıkan ürünler akitin tarafları arasında paylaşımına konu olacaktır. Ayrıca ekilen yer de taksime konu olabilir ve daha sonra üzerinde ekim yapılabilir.³⁴

Hasîrî daha sonra, mudarebe konusunu ele almıştır. Hanefî fıkıh kitaplarında mudarebe bahsi genellikle sulh konusundan sonra yer alır. Aynî, mudarebe ile sulhun aralarındaki münasebeti şöyle açıklamaktadır: “Her ikisi kazanç barındırır. Mudarebe doğrudan kazanç odaklıyken sulh, davalı kişinin kazanmasına yol açar, sulh ister ikrar ister inkâr isterse susma yoluyla olsun fark etmez.”³⁵ Hasîrî ise kendi sistemine bağlı kalarak mudarebeyi şirket bahsinden sonra işlemiştir. Çünkü mudarebe, bir tarafın sermaye diğer tarafın emeğini ortaya koyduğu, elde edilecek kazancın da önceden anlaşılan oranlara göre paylaşıldığı bir nevi şirket akididir.

Hasîrî daha sonra “şirb” başlığı altında irtifak haklarından birisi olan “su alma” hakkı ile ilgili bahisleri ele almaktadır.

Hasîrî muamelat bölümünde son olarak rehin konusunu ele almıştır. Onun rehin konusuna muamelatta yer vermesi de rehnin bir akit olması ve belli şart ve rükünlerinin olması nedeniyledir.³⁶

2.4. Üçüncü Kısım: el-Mahzûrât ve'l-mekrûhât

Eserin üçüncü kısmını teşkil eden bölüm sırasıyla şu 5 kitaptan oluşmaktadır: 1) Talak, 2) Eymân, 3) Gasp, 4) Damân, 5) el-Hazr ve'l-ibâhâ

Hasîrî bölüm başlığında yer alan “mahzûrat ve'l-mekrûhât” ifadesini “dinî veya dünyevî açıdan haksız olan ya da uzak durulması gereken fiiller” gibi bir anlamda kullanmış olup bu bölüm son derece orijinal bir tasnife sahiptir. Diğer fıkıh kitaplarında el-mahzurât ve el-mekruhât ya da benzer türden başlıklarda ele alınan konular Hasîrî'nin bu kısımdaki son bölüme tekabül etmektedir.

Hanefî fıkıh kitaplarında modern zamanlarda “günlük hayatımızdaki helaller ve haramlar” ile ilgili konuların ele alındığı bölümlere ne isim verileceği konusunda farklı yaklaşımların bulunduğu görülür. Bazıları bu bölüme mekruhlar ismini vermiştir. “Kerahiye” ismiyle zikreden kitaplar el-Camiu'l-sağîr, Tahavî muhtasarı, Hidaye ve Kenzü'l-Dekaik'tir. Kudurî, İzah, Tuhfetü'l-fukaha, Fetava-i Kadîhân ve Muhtasaru'l-Kerhî gibi bazı Hanefî eserlerde “hazr ve ibaha” ismi yer alırken el-Muhîtu'l-Burhânî, Zahira ve el-Kâfî gibi bazı kitaplarda ise “istihsan” ismi yer almaktadır. Diğer bazı âlimler ise bu konuları zühd ve vera' başlığı altında işlemektedirler.

Bu türden konulara “kerâhiyye” adının verilmesinin temel sebebi, bu konuların çoğunluğunun günlük hayatta haram veya mekruh olan veya böyle olduğu zannedildiği halde aslında öyle olmayan davranışlardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. Hazr/Haram ile isimlendirme sebebi ise yapılması veya kullanılması haram olan bazı hükümlere yer verildiğinden dolayıdır. Hazr, ibaha'nın karıştıdır. İbaha da yapılması veya yapılmaması konusunda insanın muhayyer

³³ Mevsilî, el-İhtiyar, III, 74.

³⁴ Çelebi, Haşiyetü Çelebi, V, 278.

³⁵ Aynî, el-Binâye, X, 42.

³⁶ el-Kâsânî, (1986), Alâuddîn, Bedâ'i' u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i', Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, VI, 135.

birakılması ve herhangi bir ceza veya sevap almamasıdır. İstihsan olarak isimlendirilmesine gelince, bu bölümde yer alan meselelerin bir kısmının din nazarında hoş görülmesi, bazılarının ise hoş görülmemesinden dolayıdır. Bu bakımından istihsan lafzının kullanılması daha hoştur. Zühd ve vera' olarak isimlendirilmesinin sebebi ise şudur: Şâri bazı hükümleri mübah kılmışken takva ve zühd gereği onlardan uzak durulması teşvik edilmiştir.³⁷

Hasîrî bu kısımda mekruh olan ve olmayan konuları ve kullanılması meşru olan ve olmayan şeyleri işlemektedir. Hasîrî'nin bu kısma, normalde fıkıh kitaplarında “muâmelât” bölümünde ele alınan talak konusuyla başlaması son derece ilginçtir. Bunun muhtemel nedeni Hz. Peygamber'in şu sözüdür: “Allah'ın en sevmediği helal boşanmaktır”.³⁸

Hasîrî daha sonra bu bölümde “eymân (yeminler)” konusuna yer vermiştir. Hanefî fıkıh kitaplarında bu konunun talaktan sonra ele alınmasının nedeni, yemin ve talakta şaka ve ikrahın etkili olmamasıdır.³⁹ Hanefî fakihlerin “köle azadı (ıtk)” konusunu talaktan sonra yeminden önce işlediğini ifade etmiştik.⁴⁰ Bu da İmam Hasîrî'nin kendi içindeki tutarlılığını göstermektedir. Zira o ibadet yönü olduğundan köle azadını ibadetler bölümünde işlemiş daha sonra Hanefîlerin sistemine uyarak yemini talaktan sonra işlemiştir. Yemin konusunun bu kısımda ele alınmasının sebeplerinden birisi de olur olmaz ve çokça yemin etmenin hoş karşılanmayan bir davranış olması olabilir.

Hasîrî yemin konusundan sonra gasp konusuna yer vermiştir. Hanefîler bu konuyu muamelat bölümünde şuf'adan önce işlerler. Çünkü hem gasp hem de şuf'ada sahibinin rızası olmadan bir şeyi mülk edinmek söz konusudur.⁴¹ Hasîrî'nin gasp konusunu “mekruhlar ve haramlar” bölümünde ele alması kanaatimizce daha uygundur. Zira her ne kadar şuf'a ve gasp, bir başkasının mülkünü onun rızası olmaksızın ele geçirmek anlamına gelse de şuf'a meşru, gasp ise haram bir fiildir.

Hasîrî gasp konusundan sonra damân/tazmin konusunu ele alır. İmam Muhammed'in el-Câmiu's-sağîr adlı eseri dışında sonraki dönem Hanefî fûru fıkıh kitaplarında tazmin konusunu müstakil bir başlık altında ele alan bir esere rastlayamadık.⁴² Hasîrî'nin tazmini gasptan sonra ele alması, gasp edilen malın tazmininin gerekli olması sebebiyledir.⁴³

Hasîrî bu kısımda son olarak diğer Hanefî eserlerinin “el-Hazr ve'l-ibâhâ”, “el-Kerâhiyye”, “el-İstihsân” başlıkları altında ele aldığı ve hüküm bakımından haram, mübah, mekruh ve caiz olan “günlük hayatımızdaki helaller” mahiyetindeki konuları işlemektedir.

2.5. Dördüncü Kısım: el-Cinâyât ve'l-ukûbât

Eserin dördüncü kısmı sırasıyla şu 12 kitaptan oluşmaktadır: 1) Cinâyât, 2) Serika, 3) Hudûd, 4) İkrâh, 5) Kazâ, 6) Vekâlet, 7) Deâvâ, 8) İkrar, 9) Şehâdât, 10) Sulh, 11) Kismet, 12) Mevâris.

el-Havî fi'l-fetavâ adlı eserin dördüncü bölümü cana ve vücut bütünlüğüne yönelik fiiller ve

³⁷ Molla Hüsrev, (Ty), Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-aḥkâm, Daru lhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I, 309; Zeylâi, Tebiyynü'l-hakaik, VI, 10.

³⁸ es-Sicistânî, ebû Davud, (2009) Sünenü Ebî Davud, thk: Şuayb Arnavut, baskı :1, Daru'r-Risale, “Talak”, 3; İbn Mâce, Muhammed,(2009), Sünenü İbn Mâce, 1. Baskı,nşr. Şuayb Arnavut arül-Risaleh, “Talak”, 1.

³⁹ Çelebi, Haşiyetü Çelebi, III, 106.

⁴⁰ Çelebi, Haşiyetü Çelebi, III, 106.

⁴¹ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, VI, 216.

⁴² eş-Şeybanî, (h.1046), Muhammed, el-Camiu'l-Sağîr ve şerhihi en-Nafiu'l-Kebir limen yutalii'l-Camiu'l-Sağîr, baskı:1, Alem el kütüp, Beyrut, s. 379.

⁴³ Kâsânî, Bedâ'i'u's-şanâ'i', VII, 150.

bunların cezası olan kısas konusunun ele alındığı bölümle başlar. Hanefî fıkıh eserlerinde bu konunun sistematik yeri konusunda farklı uygulamalar söz konusudur. İbn Hümam'ın tercihiyle Fethü'l-Kadir adlı eserde cinâyetler konusu rehin meselesinden sonra ele alınır. Bu da geç dönem Hanefîlerin tasnif sistemidir. İbnü'l-Hümâm bunun gerekçesini ortaya koyarken hem rehlin hem de cezaların amacının “hakkın korunması” noktasında birleştiği üzerinde durur. Rehlin akdi kişinin malını koruma altına alırken kısas cezası canı ve vücut bütünlüğünü korur.⁴⁴ İbn Âbidîn, rehlin canın korunmasının önüne geçirilmesi ile ilgili bazı Hanefî alimlerin eleştirilerini zikreder. Zira onlara göre nefsi korumak malı korumaktan evladır.⁴⁵ Cinayetlerde organlara gelen zararların tazmin edilmesi söz konusu olduğundan⁴⁶ Hasîrî, cinayetleri hemen tazminden sonra işlemiştir.

Cana ve vücut bütünlüğüne yönelik fiillerin ve bunların cezası olan kısas konusunun ele alınmasından sonra Hasîrî hırsızlık konusuna yer vermiştir. Hanefî fakihler genelde hırsızlık suçu ve cezasını had cezalarının son konusu olarak işlerler. İbnü'l-Hümam bunu şu şekilde izah eder.”Hadlerdeki amaç onu gerektiren fillerden mükellefi uzak tutmak olduğundan sıralamasında zarar ve kötülüğün büyüklüğü itibara alınmıştır. Âlimler konuları ele alırken hangisinin zararı daha çoksa onu öne almışlardır. Çünkü bunları öğretmek daha önemlidir. Kötülüğün ve zararın en büyüğü ise zinadır. Çünkü zina manen öldürmeye eşittir. Daha sonra aklı örten sarhoş edici içkilerin içilmesi suçu gelir ki aklın gitmesi nefsin gitmesine benzerdir. Çünkü sarhoş kişi nefsinden istifade etmez. Daha sonra ırzı fesada uğratan kazif/iftira gelmektedir. Zira iftira candan dışarı bir şeydir ancak ona çirkin bir durumu atfeder. En sonda da malı telef edecek fiiller gelir ki mal, canı ve nefsi korumak için gerekli bir şeydir dolayısıyla en sona alınmıştır.”⁴⁷

Hasîrî, Hanefî fakihlerin genel tasnifinden farklı olarak hırsızlık konusunu diğer had cezalarından önce cinayetlerden sonra işleyerek tazmin ve tazmin yönü olan konuların akışını izlemiştir. İbn Âbidîn haşiyesinde şunu ifade eder: “Bazı hırsızlık olayları tazmin gerektirir. Âlimlerimiz hırsızlık suçunu ve cezasını ele alırken onu sanki diğer had cezaları kapsamında değil de müstakil olarak yer vermiş gibi hareket etmişlerdir. Zira hırsızlık suçunda had cezası dışında ayrıca malî açıdan çalınan malın tazmini meselesi de bulunmaktadır. Dolayısıyla hırsızlık fiili bir yönüyle haddi gerektiren bir suç olsa da bir yönüyle had değildir ve kendine özgü bir konu olarak işlenmiştir.”⁴⁸

Hasîrî hırsızlık suçu ve haddinden sonra diğer had cezalarını ele almaktadır. Hanefî eserlerin genelinde hadler konusu yemin konusundan hemen sonra gelmektedir. Yeminin hadlerle münasebeti ise yeminde kefarete olmasıdır. Kefaret de ibadet ve ceza arasında bir durumdur. Hadler de sırf bir cezadır.⁴⁹ Ancak Hasîrînin cana ve vücut bütünlüğüne yönelik suçlar ve cezasını ele aldıktan sonra hırsızlık konusunu diğer had cezalarından önce işlemesi, “canı korumak için malı korumak gereklidir” şeklindeki anlayışa dayalı olsa gerekir.

Hasîrî had cezalarını ele aldıktan sonra ikrah/zorlama konusuna yer vermiştir. Bu konu Hanefîlerin eserlerinde genellikle azat olan köle ile efendisi arasındaki ilişkinin ele alındığı “velâ” başlığından sonra gelir. Zira vela, köle azat etmenin sonucudur. Köle azadı ikrah ile olsa

⁴⁴ İbnü'l-Hümam, Fethü'l-Kadir, X, 203.

⁴⁵ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, VI, 527.

⁴⁶ Kâsânî, Bedâ'i' u's-şanâ'i', VII, 164.

⁴⁷ İbnü'l-Hümam, Fethü'l-Kadir, V, 352-353.

⁴⁸ İbn Âbidîn, Reddû'l-muhtâr, IV, 82.

⁴⁹ Aynî, el-Binâye, VI, 256.

da bu ikrah köle azadını etkilemez, azat geçerli olur. Bu açıdan velâ konusundan sonra ikrah konusunun işlenmesi uygun olmuştur.

Hasîrî'nin ikrah konusunu hadlerden sonra ele almasının muhtemel sebeplerinden birisi de şudur: İkrahta genellikle cana veya mala karşı bir zarar söz konusu olur. Semerkandî'nin ifade ettiği üzere ikrah iki türlüdür; ilki zararı gerektiren ikrah, öldürme, organ kesme veya telefe yol açacak şiddetli dayakla tehdit gibi, ikincisi ise yine zararı gerektiren hapis ve dayakla tehdit gibi.⁵⁰ İnsanın vücut bütünlüğüne zarar vermenin ismi cinayet, mala zarar vermenin ismi hırsızlık, cana zarar vermenin ismi zina veya katl. İşte tüm bunlar had olarak isimlendirilir. Bu konulardan sonra yukarıda anlattığımız gibi bu konularla dolaylı bir ilişkisi bulunan ikrah bölümünü ele almayı uygun görmüştür.

Hasîrî daha sonra yargıya ilişkin meselelerin ele alındığı “kazâ” başlığına yer vermiştir. Hanefî fıkıh eserlerinde genellikle bu konu alışverişten sonra yer alır. Zira davaların ve anlaşmazlıkların çoğu borç ve alışverişten kaynaklanmaktadır. Bu tür anlaşmazlıklar da çözülmesi gerektiğinden bu sorunu giderecek kaza konusuna yer verilmiştir.⁵¹ Ancak Hasîrî hadler ve ikrah konusundan sonra yargıya ilişkin kazâ konusuna yer vermiş, böylece önceki konuların kazâ konusuyla uyumlu olmasını istemiştir. Nitekim gerek suçlar gerekse ikrah gibi konular ancak hâkimin hükmüyle çözülebilirler. Ayrıca had cezaları da ancak hâkimin hükmüyle uygulanabilirler. Bu bakımdan kazâ konusunun bunlardan sonra gelmesi mantikî açıdan isabetli bir tercih olarak değerlendirilebilir.

Hasîrî daha sonra vekâlet konusunu işlemiştir. Hanefîlerin fıkıh eserlerinde vekâlet konusu genellikle şahitlik konusundan sonra ele alınır; çünkü gerek şahit gerekse vekil, bir başkasının belirli bir amaca ulaşmasına yardımcı olurlar.⁵² Anlaşıldığı kadarıyla Hasîrî'nin vekâleti kaza konusundan sonra işlemesi şu sebebe istinad etmektedir: Vekâlet iki türlüdür. Birincisi Allah'ın hakkı olan konularda olur. Bu tür vekâlette isbat ve istifa olarak ikiye ayrılır. Birincisi hadlerin ispatında vekâlet ki bunda da hırsızlık ve kazif davası olması gerekir. Bu tür vekalet tartışmalı olsa da İmam Muhammed buna cevaz vermişlerdir. Keza kısas davalarında durum öyledir. Ancak bunlar dışında davalara gerek yoktur. Dolayısıyla bunda vekâlet sahih değildir. Hüküm de iki şahit veya ikrarla sabit olur. İstifada ise eğer malı çalınan kişi veya iftira atılan kişi mevcutlarsa vekâlet sahih olur.⁵³

Vekâlet konusundan sonra yine yargıya ilişkin meselelerden olan dava konusu ele alınmıştır. Çünkü vekalet genellikle davalarda olduğundan dava ile vekâlet arasında sebep-müsebbeb ilişkisi bulunmaktadır. Bu bakımdan müsebbebin sebepten sonra zikredilmesi uygun olmuştur..⁵⁴

Dava konusundan sonra Hasîrî ikrar konusunu işler. Buradaki ilişki ise şu şekilde açıklanabilir: Davalı kişi ya ikrarda bulunur veya inkar eder. Eğer ikrar ederse sonraki konu olan ikrar gelmiş olacaktır. Eğer inkar ederse bu husumete ve davaya yol açar.⁵⁵

İkrar konusundan sonra şahit konusu gelmektedir. Hanefîlerin fıkıh eserlerinde genelde şahitlik

⁵⁰ Semerkandî, Alaaddin,(1994), Tuhfetü'l-Fukahâ, 2. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, Tuhfetü'l-fukahâ, III, /273.

⁵¹ İbnü'l-Hümmam, Fethü'l-Kadir, VII, 251.

⁵² İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, V, 509.

⁵³ Semerkandî, Tuhfetü'l-Fukahâ, III, 227.

⁵⁴ İbnü'l-Hümmam, Fethü'l-Kadir, VIII, 152.

⁵⁵ İbnü'l-Hümmam, Fethü'l-Kadir, VIII, 317.

kaza konusundan sonra yer alır. Hasîrî de şahitlik konusunu ikrar konusundan sonra işlemiştir. İbn Hümam'a göre bunun sebebi, şahitlikte ikrarın manası olduğundan olabilir ki insanın kendi aleyhine şahitlik yapması ikrardır.⁵⁶ Ancak bu görüş pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Hasîrî şayet böyle düşünseydi ikrarı şahitlikten sonraya alması gerekirdi. Bunun sebebi, kişinin borcunu ikrar ettiği durumda şahitliğine ihtiyaç duyulmaması olabilir. Şeyhi Zâde'ye göre ise şahitliğin kaza konusunun önüne geçirilmesi daha evlâdır; çünkü kaza ona bağlı olup hakkın ortaya çıkışı onunladır. Ancak şahitlikten maksat ve amaç kaza olunca maksadın vesileye takdim edilmesi sebebiyle sıralamanın böyle yapıldığını söylemek mümkündür.⁵⁷ Ne varki bu mantıkla hareket ettiğimizde bütün ispat vasıtalarını kaza bahsinin önüne almamız gerekir ki ikrara da şahitliğe de yargılama esnasında başvurulur. Dolayısıyla tahammül itibarıyla kazadan önce ise de eda bakımından yargılama başladıktan sonra ortaya çıkar ve etkisini gösterir.

İkrar konusundan sonra Hasîrî sulh konusunu işlemektedir. Nitekim ikrar ve sulh konuları kaza ve davayla olan ilişkilerinden dolayı kendisinden sonra yer almaktadırlar. Zira davalı kişi ya ikrarda bulunur veya inkar eder. İkrar ederse sonraki konu ikrar olmaktadır. İnkâr ederse husumete, husumet de sulhe yol açar.⁵⁸

Hasîrî daha sonra ortak mülklerin taksimi konusunun ele alındığı “kısmet” başlığına yer vermiştir. Hanefî fıkıh eserlerinin genelinde bu konu Şuf'a bahsinden sonra ele alınır; çünkü her ikisi şayi/ortak malın sonucu olarak çıkar. Zira ortaklardan biri ortaklıktan çekilmek isteyip kendi hissesinin müstakil olarak ortaya çıkmasını talep ettiğinde ortak malın taksimine gidilir. Eğer malın kendisinde kalmasını istemiyorsa, satacaksa o halde mesele şufa hakkı vacip olur.⁵⁹

Hasîrî, “Cinayet ve Cezalar” bölümünü “miras” meselesi ile sonlandırmaktadır. Hanefîlerin fıkıh kitaplarının genelinde miras konusu vasiyet konusundan sonra yer almaktadır. Çünkü vasiyet mirasın kardeşi gibidir ve genellikle vasiyet işlemi ölüm hastalığı esnasında olur. Miras ise ölümden sonra olduğu için miras vasiyetten sonra işlemektedirler.⁶⁰

Hasîrî vasiyeti ibadet yönü olduğundan ibadetler bölümünde zikretmiştir. Miras konusunu ise ortak mülklerin taksimi anlamına gelen kısmet konusundan sonra bu bölümde işlemiştir. Bunun temel sebebi ise ölen kişinin geride bıraktığı terekenin taksimine ihtiyaç duyulmasıdır.

2.6. Son Kısım: Hâtîme

Eserde müellif tarafından “hâtîme” adı verilen bir kısım daha yer almakta olup bu bölüm şu başlıkları taşıyan 8 fasıldan oluşmaktadır: 1) Selef-i Salihinin itikadını, siyerleri, bidatlerin şerhi ve bidatlere karşı nasıl muamele edileceğinin beyânı, 2) Fetva konusunda ihtiyatlı davranmak, 3) Fıkıhın Şerefi, 4) Ebu Hanîfe'nin menkıbeleri, 5) Mezhebini terk eden kişinin zemmedilmesi, 6) Ebu Yusuf'un menkıbeleri, 7) Muhammed b. Hasen el-Şeybanî'nin menkıbeleri, 8) Fakihlere davranma şekli.

El-Havî fi'l-fetâvâ adlı eserin kimi yazma nüshalarının sonunda yukarıdakilere ek olarak bir bölüm daha bulunmaktadır. Bazı yazma nüshalarda ise bu son bölüm yer almamaktadır. Bu bölümde aralarında bir ilişki ve münasebet olmayan dağınık konular ele alınmaktadır. Bu bölümde ehl-i sünnet akidesiyle, fıkıhın şerefiyle, fetvanın adabıyla; Ebu Hanîfe, Ebu Yusuf ve

⁵⁶ İbnü'l-Hümam, Fethü'l-Kadir, VIII, 319.

⁵⁷ Şeyhîzâde, Mecmaü'l-enhur, VII, 64.

⁵⁸ İbnü'l-Hümam, Fethü'l-Kadir, VIII, 317.

⁵⁹ Aynî, el-Binâye, XI, 398.

⁶⁰ İbn Âbidîn, Reddü'l-muhtâr, VI, 757.

İmam Muhammed'in menkıbeleriyle ve son olarak mezhebini terk edene eleştiriyile ilgili konular yer almaktadır.

Sonuç

Hasîrî'nin el-Hâvî fi'l-fetâvâ'sının içeriğinin incelendiği bu çalışmada eserin son derece sağlam ve sistemli bir içeriğe sahip olduğu ve hemen her konunun başında detaylı bir konu listesine yer verdiği görülmektedir. Kendinden önceki eserlerde bu derece detaylı ve sistemli içeriğin bulunmaması, içerikteki gibi bir sıralamayı takip etmesi ve diğer fıkıh eserlerinde görmeye alışık olmadığımız başka konuları ilave etmesiyle orijinal bir muhtevaya sahiptir. Örneğin Hanefî fıkıh kitaplarında ibadetler bölümünde genellikle namaz, oruç, zekât, hac ve cihat konuları yer alırken Hasîrî, hem ibadet hem de muamelat yönü bulunan nikahı ve uhdesinde başkalarına iyilik yapma özelliği barındıran vakıf, köle azadı, vedia, âriyet, hibe ve lukatayı ibadetler bölümünde zikretmiştir. Cihat, kurban, vedia, ariye, hibe ve lukata'yı ibadetler bölümünde işleminin muhtemel sebeplerinden biri de bunların her birinde nefsi ve malı helakten koruma yönü ve her birisinde Allah'ın insanlar üzerindeki haklarının bulunmasıdır. Hasîrî'nin ibadetler bölümünde gördüğümüz bu tasnif sistemi, ibadetin, ibadat-ı mersumeden ibaret olmadığı ve bu başlık altında zikredilenlerin bir ibadet bilinciyle yapılması gerektiği mesajını içermesi itibarıyla son derece önemlidir. Hasîrî de muhtemelen bu yönü esas kabul ederek yukarıda zikrettiğimiz muamelat alanlarını da ibadât bölümüne dahil ederek alışılmışın dışında bir tasnife gitmiştir.

Eserin orijinalliğinin örneklerinden biri de üçüncü bölüm başlığında yer alan “mahzûrat ve'l-mekrûhât” ifadesinin “dinî veya dünyevî açıdan haksız olan ya da uzak durulması gereken fiiller” gibi bir anlamda kullanmasıdır. Diğer fıkıh kitaplarında el-mahzurât ve el-mekruhat ya da benzer türden başlıklarda ele alınan konular, Hasîrî'nin bu kısımdaki son bölümüne tekabül etmektedir. Ayrıca bu kısma, normalde fıkıh kitaplarının “muâmelât” bölümünde ele alınan talak konusuyla başlanması son derece ilginçtir. Bunun muhtemel nedeni Hz. Peygamber'in “Allah'ın en sevmediği helal boşanmaktır” sözü olabilir.

Her şeyden önce bir “fetvalar mecmuası” görünümünde olan eser, ele aldığı meseleye ilişkin zâhiru'r-rivâye, nevâdir ve fetva literatüründe kim ne söylemişse bunları bir araya getirip aktarmaya gayret eder. Eserin öncelikli amacı “müftâ bilh” görüşün tespitinden ziyade mezhep içinde bir meselede hangi görüşler ileri sürülmüşse bunların hepsine yer vermektir. Bu sebeple eserde birbirine zıt görüşler ve fetvalar aktarılabilmektedir. Hasîrî'nin eseri Hanefî fıkıh doktrininin temellendirilmesine ilişkin bir kitap olmadığından eserde klasik fıkıh eserlerinde gördüğümüz türden tanımlar, teorik açıklamalar, bir konunun kısımları, türleri gibi hususlar neredeyse hiç yer almadığı gibi sınırlı birkaç örnek dışında hükümlerin temellendirilmesi konusu üzerinde de durulmaz. Kaynak olarak kullandığı kitaplardaki tüm fetvaları kullanmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum muhtemelen yaşadığı dönemde aktüel değerini koruyan ve diğer meselelere göre daha önemli gördüğü konuları seçmesinden kaynaklanmaktadır. Müellifin kendince ilginç gördüğü, normal fıkıh kitaplarında rastlanılması mümkün olmayan meseleleri de eserine aldığı görülmektedir.

Mâveraünnehir alimlerinden biri olan Hasîrî'nin eserini önemli kılan hususlarda biri, fûru fıkıh ve fetva konularında bölge âlimlerinden yaptığı nakillerle onların görüşlerinin ve aynı zamanda müellifin yaşadığı dönemde binlerce fıkıh meselesi içinden müellifin eserinde yer verdiği aktüel konuların tespitinde önemli bir role sahip olmasıdır. Eser önemli kılan bir başka husus da kendi dönemine gelinceye kadar mezhep içinde otorite haline gelen müelliflerin yazdığı eserlerin

büyük bir bölümünün ve özellikle Mâveraünnehir bölgesi meşâyihinin fetva eserlerinin yer almasıyla zengin kaynak eserlere sahip olmasıdır. Bir kısmı günümüze ulaşmamış farklı eser ve âlimlerden aktarımlarda bulunması, eseri Mâveraünnehir bölgesi fıkıh düşüncesine dair yapılacak araştırmalarda bölge âlimlerinin görüşlerinin tespitinde önemli bir konuma getirerek araştırmacılara imkanlar sunmaktadır.

el-Hâvî, sonraki dönem Hanefî hukuk düşüncesinde rehber görevi görerek pek çok eser tarafından atıfta ve fetvalarından nakilde bulunulmuştur. Bunlar arasında Osmanlı dönemi fıkıh eserleri üzerinde büyük etkiye sahip Burhaneddin el-Buharî, İbn Nüceym, Şürünbülâlî, Kınalızade, İbn Âbidîn gibi müellifler vardır. Bu yönüyle Hasîrî'nin Osmanlı âlimleri üzerinde dolaylı tesirinin olduğu söylenebilir. Aynı zamanda eser hakkında Hanefî muhitte herhangi olumsuz bir ifadeye rastlanılmamakta, aksine pek çok övücü ifade bulunmakta, muteber, mutemed ve mezhebin ana kaynaklarından addedilmektedir.

KAYNAKLAR

- İbn Âbidîn Muhammed Emîn, Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr, baskı:2 (Beyrut, Darü'l-Fikr, 1992).
- el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn, el-Binâye şerhi'l-Hidâye, (Lübnan, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000).
- Şeyhîzâde, Abdurrahman, Mecmaü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur, (Lübnan: Darü İhyai't-Turasi'l-Arabî. Ty).
- Zeylaî, Osman, Tebyînü'l-hakaik Şerh-i Kenzü'd-Dekaik, (Kâhire, Matbaatü'l-Bulak el-Emîriyye, h. 1313).
- Mevsîlî, Abdullah, el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr, (Beyrut, Dâru'l-Kütüb , 1937).
- el-Bâbertî, Muhammed, el-İnâye fi şerhi'l-hidâye, (Beyrut, Darü'l-Fikr, ty).
- Çelebi, Ahmet, Haşiyetü Çelebi ala Tebiyini'l-Hakaik, (Kâhire, Matbaatü'l-Bulak el-Emîriyye, h. 1313).
- el-Kâsânî, Alâüddîn, Bedâ'î'u's-şanâ'î' fi tertîbi's-şerâ'î', (Lübnan, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986).
- Hüsrev, Molla, Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-aḥkâm (Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye).
- Sicistânî, Ebû Davud Süleymân, Sünenü Ebî Davud, thk: Şuayb Arnavut, baskı :1, (Daru'r-Risale, 2009)., “Talak.
- Şeybanî, Muhammed, el-Camiu'l-Sağir ve şerhihi en-Nafiu'l-Kebir limen yutalii'l-Camiu'l-Sağir, baskı:1, (Beyrut, Alem el kütüp, 1046h.).
- Semerkandî, Alaaddin, Tuhfetü'l-Fukaha, 2. Baskı (Lübnan, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994).
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, Sünenü İbn Mâce, 1. Baskı, nşr. Şuayb Arnavut (Darül-Risaleh, 2009).
- Zehebî, Şemseddin, Tarihu'l-İslam ve vefiyat el-meşahir ve'l-âlâm, baskı:1, tahkik: Beşşar Maruf, (Daru'l-Garbi'l-İslami, ty).
- el-Kureşî, Muhyiddîn, el-Cevahirü'l-mudîyye fi tabakati'l-Hanefiyye, (Karaçi: Mir Muhammed Kitabevi).

Katip Çelebî, Mustafa, Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kitâb ve'l-Fünûn, (Bağdat, el-Mesnâ Kütüphanesi, m.1941).

Kahhale, Ömer, Mu'cemü'l-Müellifin, (Beyrut, el-Musana kütüphanesi,ty).